

INTERVIJA AR VAIRU VĪĶI-FREIBERGU,

Latvijas Valsts Prezidenti (1999–2007)

*Homo, sacra res homini*¹

Gunda Reire: Vai Jūs sevi uzskatāt par feministi?

Vaira Viķe-Freiberga: Es teiktu, ka nē, jo man nepatīk sev līmēt virsū etiķetes. Tas man jau no bērnības ir derdzies – ka uz mani ne-reagē kā uz cilvēku, bet kā uz kādai kategorijai piederošu un iezīmētu būtni. Feminisms tevi iezīmē kā pusei cilvēces, nevis visai cilvēcei pieredzīgu. Es sevi uzskatu kā visai cilvēcei pieredzīgu individu, līdzvērtīgu jebkuram citam cilvēcei piederošam individam.

Gunda Reire: Es ļoti priecājos par šo atbildi. To es starp rindām esmu nolasiījusi arī citās Jūsu intervijās – izejas punkts tomēr ir personība un cilvēks. Šis jautājums radās arī tāpēc, ka pēdējā laikā ar jaunu vilni ir pacēlušās dzimumu līdztiesības kustības, kas izmanto saukli *We should all be feminists*.²

Vaira Viķe-Freiberga: Tas pēc definīcijas tevi iezīmē kā piederošu kādai kategorijai, un acīmredzot kaut kur ir kāda mīnusa zīme. Es noraidu tādas mīnusa zīmes, un noraidu arī tādas kategorijas, jo man primārais ir cilvēks. Es sevi uzskatu par cilvēku, un uz citiem es reaģēju kā uz cilvēkiem. Piemēram, manā jaunībā Kanādā ārzemnieks primāri tika uzskatīts tieši par ārzemnieku jeb ieobraucēju. Toreiz pirmais jautājums bija: “*Where are you from?*”³ Es toreiz domāju – iepazīsties taču, pirmkārt, ar mani kā ar personu, un tad, kad mēs jau varbūt būsim kļuvuši paziņas, sarunā šis jautājums pats no sevis parādīsies, un

¹ Cilvēks cilvēkam svēta lieta (latīniski) (Seneka, *Vēstules Lucīlijam par ētiku*).

² *We Should All Be Feminists* ir visai gara, iedvesmojoša eseja, ko 2014. gadā publicējusi nigēriešu izcelsmes autore Čimamanda Ngozi Adiči (*Chimamanda Ngozi Adichie*) un kas runā par feminisma definīciju 21. gadsimtā.

³ No kurienes Jūs esat? (angliski).

varbūt es to pastāstīšu. Varbūt es nepareizi interpretēju, es uztvēru to lietu ļoti negatīvi, bet tolaik Kanādā daudzi ļaudis bija iebrucēji. Un šis fakts bija, kā amerikāņi saka, kā grāmata uz kafijas galda, ar kuru var sākt sarunas. Tas bija tāds vispārējs sarunu iesākšanas temats.

Universitātē pirmajos gados, iepretim latviešu studentu ļoti jaunām ballītēm, bija milzīgi *howdy hops*.⁴ Nevis meitene aizgāja uz ballīti ar savu zēnu, savu partneri, un bija kā pielaulāti visu vakaru, bet tajā *howdy hop* gāja meitenes un zēni paši par sevi, un tad, kad spēlēja mūzika, zēni uzlūdza meitenes, un tad pirmie jautājumi bija: “Kā tevi sauc? Kurā fakultātē tu esi? Kurā kursā? Kuru priekšmetu tu ņem?” – lai it kā iepazītos. Un es konstatēju – nu nē, bet tas arī neder!

Gunda Reire: Tas droši vien ir vienkāršots veids, kā kategorizēt.

Vaira Viķe-Freiberga: Bet tas ir garlaicīgi! Tad jau labāk parunāt par to, ka ārā ir skaists laiks vai kaut ko tādu, jo šāda veida iepazīšanās ir tik stīva un stilizēta, un neinteresanta!

Gunda Reire: Un tomēr – pie sievietēm. Bieži tiek teikts – lai sieviete kļūtu par lideri, ir jābūt stiprai. Un bieži mēs arī runājam par stipro latviešu sievieti. Vai sievietei jābūt stiprai? Ja jā, tad – kas tad ir tas sievietes stiprums?

Vaira Viķe-Freiberga: Godīgi sakot, man šķiet, ka daba sievietei ar reprodiktīvo funkciju ir uzlikusi smagāku nastu nekā vīrietim, es to esmu redzējusi kopš bērnības. Mana māmiņa gaidīja manu māsiņu, un es dzirdēju, kā pieaugušās dāmas, kas ar mammu aprunājās, dalījās dažādos stāstos. Tie man, atklāti sakot, likās diezgan biedējoši. Man jau kā mazam bērnam mātes funkcija saistījās ar dzīvības draudiem, jo tajā laikā vēl bija daudz gadījumu, kad sievietes mira dzemdībās vai īsi pēc tām.

Dzemdības ir grūtas, ne velti angļiski dzemdības sauc par *labor*, kas ir smags fizisks darbs. Un nav iespējams tā – mēs dibinām ģimeni un norunājam, kurš no mums dzemdēs bērnu. Sieviete tas ir liktenis. Kaut vai lai dzemdības pārdzīvotu, tur ir jābūt stiprai! Un tad, kad sieviete to ir pārdzīvojusi, viņa jūtas vēl stiprāka.

⁴ Iepazīšanās balles.

Man arī šķiet, ka sievietes kļūst stipras, kad ir karā kauti bāleliņi, karā kauts tēvs, dzīvesbiedrs. Cik daudz es trimdas gaitās redzēju ģimenes, kur māte bija viena pati ar bērniem palikusi! Bet tā tas ir gājis gadsimtiem. Šeit, mūsu zemē, sievietei ir vai nu jāsabruk, vai jākļūst stiprāka – daba un vēsture no viņas to vienmēr ir prasījusi.

Gunda Reire: Mēdz teikt, un tas ir diezgan izplatīts viedoklis, – lai sievieti “ņemtu par pilnu”, uztvertu nopietni politikā vai jebkurās citās līderības pozīcijās, viņai ir jākļūst kaut kādā ziņā maskulinai. Ir jāattīsta vīrišķīga personība, varbūt pat tēls. Uzreiz gan teikšu, ka Jūsu profesionālajā dzīvē kā vērotāja no malas es neko tādu neesmu pamatinījusi. Un tieši tāpēc man Jūsu atbilde ir ļoti interesanta.

Vaira Viķe-Freiberga: Tas sakņojas aizspriedumos par to, ka sieviešu sūtība ir manis minētā dabas sūtība, ka viņu loma ir *Kinder, Küche, Kirche*,⁵ bet viss cits pasaulē ir vīriešu rokās. Tai pat laikā man jāsaka, ka zemnieku sabiedrības, iespējams, šajā ziņā ir bijušas starp demokrātiskākajām. Tāpat arī kopš viduslaikiem, kad Eiropas pilsētās izveidojās tirgotāju slānis, ļoti daudzās ģimenēs, kam nebija dēlu, bija iespēja nodot savu ģimenes uzņēmumu sievietēm (jo tolaik mantoja gan amatu, gan sociālo slāni). Zemniekiem bija darbu sadalījums pēc vecuma un dzimuma. Mazi bērni ganīja cūkas, vēlāk pieskatīja aitas, kad pieauga – govīs ganīja, tad jau kļuva pa puspuīšiem un meitām un tādā garā.

Ja raugās dainās, tad ir ļoti skaidri redzams, ka zemnieki radīja respektu pret sievieti kā neatņemamu daļu no kopdzīves lauku sētā. Pašu rokām bija jādara viss. Ja mājās nebija saimnieces, saimniekam bija jāmeklē sieva (un tā bieži radās tās pamātes, kas nemilēja iepriekšējos bērnus), jo lauku sēta bez saimnieces nevar funkcionēt. Prātā nāk traģiskais gadījums, ko romānā “Kaugurieši” apraksta Kārlis Zariņš. Galvenais Kauguri nemieru musinātājs pārnāk no Sibīrijas un konstatē, ka sieva drīz pēc viņa nosūtīšanas ir apprecējusies un viņai jau ir bērni no nākošā vīra. Turpretī viņa toreizējais kalps, kurš arī tika aizsūtīts līdzī, ir gājis Sibīrijā bojā, bet viņa sieva viņu ir gaidījusi. Lielā mērā šī situācija izveidojās apstākļu dēļ, ka māju saimiece viena pati

⁵ *Kinder, Küche, Kirche* jeb 3K ir vācu apzīmējums, kas tulkojams kā “bērni, virtuve, baznīca”, ko lietoja Vācijas impērijā, lai aprakstītu sievietes lomu sabiedrībā. Mūsdienās to lieto, lai aprakstītu stereotipizētu priekšstatu par sievietes lomu sabiedrībā.

nevarēja tikt galā, bet kalpa sieva palika uzticīga vīram, jo viņai situācijas spiediens nebija tik liels.

Attieksme pret sievieti izriet arī no vispārējās kultūras – ir tautas, kur sieviete ir nicināta līdz pat šai dienai un netiek turēta par līdzvērtīgu cilvēku. Ja ticēt dainām un tam, ka tās atspoguļo, kā cilvēki tolaik jutās, tad, neskatoties uz baznīcu, kas arī no kanceles sludināja, ka grēks ienāca pasaulē caur Ievas krišanu un nabaga Ādamu aizrāva līdzī, latviešu zemnieku sabiedrībā sievietes pašlepnums, pašvērtības sajūta un cieņa no vīrieša puses bija pietiekami liela.

Vēl nesen pārlasīju slavenu 20. gadsimta sākuma irokēzu konfederācijas cilts pārstāvja sarakstītu grāmatu. Viņš tur atstāsta savu senču leģendas, kuras viņam kā bērnam bija mācītas. Vairākās no teikām parādās tāds elements – kādam vīram bija trāpījusies sieva, kas nekad nebija apmierināta, un viņam bija pienākums gādāt, lai tā sieva tomēr būtu apmierināta. Viņš katru dienu gāja meēt un mēģināja nomedīt tādu medījumu, par kuru sieva viņu reiz paslavētu. Te parādās motīvs, ka pat tik ļoti vīrišķīgā sabiedrībā, kur augstākais sasniegums bija ienaidnieka skalps, tomēr pastāvēja dziļš respekts pret sievieti, un vīrietim bija savi pienākumi pret sievieti. Pat ļoti tradicionālās sabiedrībās šis jautājums var būt nostādīts dažādi. Ir tādas sabiedrības, kur sievietei tiek nicināta, bet ne visās, nebūt ne. Arī tradicionālās sabiedrībās sievietei var būt vieta, kas prasa no vīrieša dziļu respektu.

Un te nu man jāsaka, ka 19. gadsimta Eiropas buržuāzijā dažādu iemeslu dēļ, tas ceļš ir sarežģīts, sieviete iesēdās kā mājasmāte. Pieaugošajā vidusšķirā, kad zemākas šķiras centās tikt augšup, sieviete, kas nestrādā neko citu kā tikai ir mājasmāte un bērnu audzinātāja, liecināja par to, ka vīrs ir pietiekami turīgs, lai uzturētu ģimeni. Nabadzīgajiem, protams, sievietes visos laikos ir bijušas spiestas smagi strādāt. Tā ideja, ka sieviete nav derīga ārpus mājas, rodas no pārliecības, ka vīrs, kas ir sasniedzis zināmu sabiedrisko līmeni, var atļauties savu sievu uzturēt mājās.

Gunda Reire: Ļoti bieži aizspriedumiem vai idejām ir iespējams ārkārtīgi praktisks izskaidrojums. Arī sievietes un vīrieša attiecības var būt veids, kā parādīt, ka esam sasnieguši kādu zināmu statusu, taču tam ilgtermiņā var būt lielas blaknes.

Vaira Viķe-Freiberga: Pilnīgi pareizi.

Gunda Reire: Par Jūsu personīgo pieredzi. Esmu Jūsu intervijās lasījusi par kādu kanādiešu profesoru, kurš ir sievietei zinātnē norādījis mazāk vērtīgu vietu. Jūsu profesionālajā pieredzē – gan zinātnes laikā, gan Prezidentes amatā, gan pēc šī amata pildīšanas beigšanas – vai bieži esat saskārusies ar aizspriedumiem pret sevi tādēļ, ka Jūs esat sieviete?

Vaira Viķe-Freiberga: Kopumā, Kanādā iegūstot savu augstāko izglītību un veidojot savu zinātnieces karjeru, es nevaru teikt, ka man būtu bijuši likti ceļā jebkādi šķēršļi tādēļ, ka es esmu sieviete. Pa laikam parādījās šādas tādas nianšes, bet tiešajā profesionālajā attīstībā un dzīvē – nē.

Bet, nu, piemēram, tāds gadījums. Es esmu jau ieguvusi doktora grādu un strādāju kalna otrā pusē Monreālas Universitātē (doktora grādu ieguvu kalna vienā pusē Makgila Universitātē), un kalna angļiskajā pusē notiek kaut kāda *party*. *Party* ir tāds jēdziens, kas mums nav viegli tulkojams, tusiņš var būt kaut kāds, ne ballīte. Tu ielūdz viesus un piedāvā viņiem uzkodas un dzērienus, ļaudis atnāk, un veidojas sadzīvīgs vakars. Pretēji latviešu paradumiem nav ne dziedāšanas, ne dejošanas, bet visu vakaru ir sarunas, un viss pamatā notiek, kājās stāvot, lai vairāk cilvēku varētu savstarpēji parunāties. Tāds īpatnējs modelis. Vienā tādā saietā privātā mājā pulcējās universitātes ļaudis, pārsvarā profesori ar saviem dzīvesbiedriem. Sievietes profesores, protams, bija lielā mazākumā, un pamatā sievietes piedalījās kā dzīvesbiedres vīriešiem profesoriem. Es tagad runāju par Kanādu 60. gadu otrajā pusē. Man sākas saruna ar vienu no Amerikas nesen iebraukušu jaunu profesoru. Es stādos priekšā, ka esmu nupat sākusi savu darbu kā *assistant professor*⁶ pāri kalnam citā universitātē, un viņš sāk man stāstīt (mēs tur maza grupiņa stāvam), ka sievietes jau nav akadēmiskam darbam piemērotas un nav spējīgas uz intelektuāliem sasniegumiem. Visi slavenie komponisti kā nekā esot vīrieši, slavenie dzejnieki, slavenie gleznotāji, kur tad tās sievietes ir, nu nav taču! Viņš skatās uz mani un gaida, ka būs mani izprovocējis uz kaut kādiem protestiem un attaisnošanos.

⁶ Akadēmiskais amats ASV, Kanādas un dažu citu valstu universitātēs vai koledžās. To parasti ieņem pēc doktora grāda iegūšanas. Nākamais aiz tā ir asociētā profesora amats. Latvijā to varētu pielīdzināt docenta amatam.

Bet es uz viņu skatos ar lielām acīm un saku: “Ak tā, tiešām, jā! Jā, jā, pastāstiet man vēl! Un kā Jūs to izskaidrojat?” Un es skatos – tas mūsu bariņš kļūst aizvien lielāks. Bet jaunais profesors kļūst aizvien provokatīvāks – vēsture pierādot sievietes *inferiority*. Kāds ir tas vārds? Pārākums mums ir – *superiority*. Mums nav tā pretējā.

Gunda Reire: Jā. Kā to latviski pateikt?

Vaira Viķe-Freiberga: Vai ne? Īpatnējs jautājums. Nevar tulkot kā mazvērtīga, tā tad sanāk iekšēja sajūta. Te drīzāk runa ir par to, ka sieviete ir it kā zemāka, mazāk spējīga, mazāk vērtā, objektīvi mazāk vērtīga. Un viņš saka: “Kur vēsturē tad ir tās slavenās sievietes?!” Savukārt es viņam nesāku stāstīt par Hipatiju⁷ vai ko nebūt citu, bet saku: “Tiešām, jā? Pastāsti vēl!” Es viņu provocēju, lai redzētu, cik tālu viņš ies. Auditorija kļūst lielāka un klausās, un arī skatās uz mani un brīnās, ka es nekādi neaizstāvos un nespirinos pretī. Viņš provocē mani, bet es patiesībā pretī provocēju viņu runāt aizvien lielākas un lielākas muļķības. Beigās viņš uz mani paskatījās un teica: “*You really know how to give a man enough rope to hang himself*”.⁸

Gunda Reire: Kolosāli!

Vaira Viķe-Freiberga: Jā, un to es uzskatīju par vienu no savas dzīves skaistākajiem mirkliem!

Gunda Reire: Jā, kādreiz ir jāļauj runāt, un cilvēks pats sevi aizrunās. Ja pievēršamies tam, kā uztver sievieti, tad Latvijā visas savas dzīves laikā fundamentālas un vispārējas uztveres problēmas es neesmu novērojuši. Lai arī mums vēl ceļš ejams līdz vienlīdzībai, nedomāju, ka šis *inferiority* priekšstats dominētu mūsu sabiedrībā, ka sievietei ir kaut kāda sava ierādīta “vieta”. Jūs esat bijusi daudzviet pasaulē. Ja skatāmies uz uztveri pasaulē, pie tam gadu desmitu griezumā, un salīdzinām ar Latviju, kā Jums šķiet, kādās pozīcijās mēs esam?

Vaira Viķe-Freiberga: Mēs esam labās pozīcijās jau ar to, ka līdz ar valsts dibināšanu automātiski tika piešķirtas vēlēšanu tiesības sievietēm.

⁷ Filozofe, astronome un matemātiķe, neoplatonisma skolas lidere Romas impērijas Ēģiptes provincē, Aleksandrijā. Guvusi atzīstamus sasniegumus filozofijā un eksaktajās zinātnēs. Pirmā sieviete matemātiķe, par kuras dzīvi un darbu pastāv pietiekami detalizēta informācija. Mirusi 415. gadā m. ē.

⁸ Jūs tiešām zināt, kā vīrietim iedot pietiekami daudz virves, lai viņš pats sevi pakārtu (angliski).

Francija – neticami, apkaunojoši vēl iedeva sievietēm vēlēšanu tiesības. Anglijā sufražistes dabūja cīnīties simts gadus, kamēr parlaments piešķīra balsošanas tiesības. Par sieviešu tiesībām demokrātiski piedalīties vēlēšanās bija jācinās tikpat ilgi kā citā cilvēktiesību jautājumā, līdz Vilberfors⁹ un citi panāca, ka parlaments nosoda un atsauc likumīgo vergu turēšanu.

Pirmajā pasaules karā tik daudz jaunu cilvēku noslaktēja tajās drausmīgajās tranšējās, ka sievietes bija spiestas iet fabrikās un ražot ieročus. Ar Roziju Riveteri¹⁰ Otrajā pasaules karā tas atkārtojās. Tajās demokrātiskajās valstīs... Amerikas konstitūcija ir ļoti skaista, jā, mēs arī zinām, ka *all men are created equal*.¹¹ Bet 50. gados tur bija jābūt milzīgai kustībai, lai viena sieviete varētu iekāpt autobusā un sēdēt jebkurā vietā.¹² Publiskās tualetes tika dalītas – tikai melnajiem un tikai baltajiem un tādā garā. Tā īstā izpratne un prakse par vienlīdzību atšķiras no deklarētā.

Arī šobrīd, kad mēs te viena ar otru runājam, Amerikā tūkstošiem dažādu ādas krāsu ļaudis iziet ielās protestēt pret nevienlīdzību un klajiem rasu aizspriedumiem. Lielākā tiesa tie ir absolūti mierīgi protesti, bet vietām arī deg ugunsgrēki, kurus aizkurina satracinātais pūlis vai notiek nekārtības un veikalu izlaupišanas.¹³ Cilvēkiem ir

⁹ Viljams Vilberfors (1759–1833) – britu politiķis, Apvienotās Karalistes parlamenta loceklis, līderis kustībai par vergu tirdzniecības atcelšanu.

¹⁰ *Rosie the Riveter* (latviski varētu atveidot kā Rozija Kniedētāja) bija alegorisks Otrā pasaules kara tēls, kas atainoja fabrikās un kuģu būvētavās strādājošās sievietes, kas pārsvarā ražoja municiju un kara piederumus. Plašāk pazīstams ir zīmēts plakāts ar apņēmīgu un muskuļotu fabrikas strādnieci zem uzraksta “*We can do it!*” – Mēs to varam izdarīt! (angliski). *Rosie the Riveter* tēls nereti tiek lietots kā amerikāņu feminisma simbols.

¹¹ Visi cilvēki ir radīti vienlīdzīgi (angliski). Teksts no ASV dibināšanas pamatdokumenta – 1776. gada Neatkarības deklarācijas.

¹² Runa ir par Rozu Pārksu, afroamerikāņu cilvēktiesību aktivisti, ko vēlāk ASV Kongress nodēvēja par “pirmo pilsoņu tiesību lēdiju” un “brīvības kustības māti”. Viņa kļuva slavēta pēc tam, kad 1955. gada 1. decembrī Montgomeri, Alabamas štatā, atteicās atbrīvot sēdvietu autobusā baltajam, un tāpēc tika arestēta. Jāsaka gan, ka šis nebija pirmais šāds gadījums, taču, atšķirībā no citiem, noveda pie plašas cilvēktiesību kustības ASV.

¹³ Intervija tapa laikā, kad ASV norisinājās plaša mēroga vardarbība un nekārtības, veikal masveida izlaupišana un ēku dedzināšana, kas notika līdzās protestiem pret policijas brutalitāti saistībā ar Džordza Floida nāvi. 2020. gada 25. maijā Mineapolē policists Dereks Šovens vismaz piecas minūtes turēja celi uz aizturētā Floida kakla un nosmacēja viņu, neskatoties uz roku dzelžos saslēgtā aizturētā lūgumiem un sacīto, ka nevar paelpot. Policiju izsauca veikala darbinieks, kurš apsūdzēja Floidu mēģinājumā iegādāties cigaretes ar viltotu 20 dolāru banknoti.

apnikuši sistemātiskie policijas aizspriedumi pret krāsainas ādas cilvēkiem, jo uz aizdomu pamata vien neapbruņots un pat roku dzelžos ieslēgts pilsonis var deviņas minūtes tikt žņaugts, ar celi aizspiežot rīkli, vai vienkārši nošauts tai brīdī, kad sniedzas pēc saviem personas dokumentiem. Mūsu, Latvijas, apstākļos, ja tirgū, kāds, piemēram, pārdotu nelikumīgas cigaretes, neviens policists taču viņu nežņaugtu nost! Viņam izrakstītu protokolu vai, ja kas nopietnāks, būtu kriminālprocess, bet tur – ASV – aizspriedumi pret krāsainajiem ir klaji redzami, un policijas incidenti ar letālu iznākumu notiek ar pulksteņa regularitāti. Cietumos arī melnie ir lielā vairākumā. Uzreiz varētu iebilst, ka no viņu puses arī nāk visvairāk noziedznieku, bet tas ir burvju loks. Kādos apstākļos viņi dzīvo? Vai viņiem ir līdztiesīgas iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību vai pēc izglītības pabeigšanas iegūt vienlīdzīgi atalgotu un prestižu darbu? Un tā tālāk. Tur ir dziļa, ilgstoša, sistēmiska rasu nevienlīdzības problēma. Covid-19 pandēmijas laikā melnie vai “krāsainie” ir uzkrītoši lielākā skaitā starp mirušajiem nekā baltie. Tas notiek it kā demokrātijas un brīvības paraugvalstī ASV, un nāk brīdis, kad vadzīs lūst un kāds viens incidents izsauc masu atbalsta protestus visā valstī un arī daudzās citās valstīs. Tad tauta iziet ielās, un lielais vairums to dara miermīlīga protesta veidā, kaut jebkurā milzu pūlī, protams, ka var iemaldīties arī vienkārši vandāļi, kaušļi un laupīt gribētāji.

Man ļoti žēl to teikt, bet latviešu vidū arī valda diezgan iesūnojušies aizspriedumi pret tiem, kas no mums ir redzami atšķirīgi. Tā ir dziļa ironija, ņemot vērā, cik vēsturiski nesen vēl latviešu tauta bija apspiesta minoritāte pati savā zemē un cik sīvi latviešu topošai inteliģencei bija jācinās pret aizspriedumiem, ka viņu liktenis ir mūžīgi palikt kā zemākai šķirai un savā attīstībā nekad nerasniegt “kultūras tautu” līmeni. Nesen privātā sarunā ar Prezidenta kungu¹⁴ viņš atgādināja, ka Švābe,¹⁵ piemēram, sāka 20.–30. gados rakstīt vēsturi, lai, raugoties atpakaļ Latvijas pagātnē, parādītu, ka šai zemē bija arī latvieši,

¹⁴ Latvijas Valsts prezidents Egils Levits.

¹⁵ Arveds Švābe (1888–1959), latviešu jurists, literāts un vēsturnieks. Latviešu Konversācijas vārdnīcas galvenais redaktors, Latvijas Universitātes profesors, daudzu Latvijas vēstures grāmatu autors.

ne tikai citu tautu valdošo šķiru pārstāvji. Baltvācu autoru rakstītajā vēsturē latvieši nefigurē! Bija tikai tā kungu tauta. Te man nāk prātā cita ironija: Švābe savos memuāros izsaka dziļu nožēlu par tiem arhīviem un pagātnes dokumentiem, kas aizgājuši bojā, viņam kā jaunam 1905. gada revolucionāram pieliekot uguni nīsto baltvācu muižnieku muižām un pilīm ar visām to bibliotēkām. Kaut toreiz viņš būtu apjēdzis, ka to starpā bija vērtīgas liecības, kas tieši pašiem latviešiem būtu noderejušas, savu vēsturi rakstot...

Līdz ar Latvijas kā neatkarīgas valsts dibināšanu, latvieši jau no pagājušā gadsimta 20.–30. gadiem sevi kā tauta nostādīja līdzvērtīgu citām Eiropas tautām. Gan Satversmē, gan likumdošanā Latvija ieņēma savam laikmetam liberālu attieksmi pret sievietēm – kā nekā, tie taču ir aptuveni 50 % no jebkuras tautas! Ja mēs gribam, lai citi pret mums izturas bez augstprātīgiem aizspriedumiem, tad mums to pašu vajadzētu arī izrādīt pret citiem, bez izņēmumiem. Neskatoties uz to, izteikts konservatīvisms un ar to saistītie aizspriedumi arī mūsu tautai nav sveši, un līdz universālai gatavībai jebkuru cilvēku uzskatīt kā sev līdzvērtīgu mums mazliet vēl būs jāpacenšas.

Es kā bērns izbraucu no Latvijas ar atmiņām par ārst-i, kas bija mūsu ģimenes ārste, par zobārst-i, kas bija mūsu ģimenes zobārste. Kanādā iestājos bēgļu gaitās Vācijā dibinātā sieviešu korporācijā un dzirdēju stāstus no filistrēm, kas bija jau Eiropā pabeigušas savas studijas kā ārstes vai zobārstes. Atceros, ka Ņīna Černavska bija gājusi Makgila Universitātē pieteikties pēdējo gadu zobārstniecībā, lai iegūtu prakses tiesības Kanādā. Intervijā dekāns viņai prasa: “Vai esat precējusies?” – “Jā”. – “Vai bērni ir?” – “Jā”. – “Ko Jūs ŠEIT darāt? Ejiet mājās un vāriet putru savam vīram un bērniem!” Un viņa saka: “Bet, cienītais kungs, es esmu jau Eiropā zobārstniecības fakultāti pabeigusi, man jau ir prakse, un arī mana māte jau ir nostrādājusi savu mūžu kā zobārste. Kāpēc man būtu jāiet mājās un putra jāvāra?” Un negribīgi viņa tika uzņemta.

Medicīnas fakultātēs pagājušā gadsimta vidū visur Kanādā bija negatīvas kvotas pret sievietēm – viņas tika uzņemtas tikai izņēmuma kārtā. Es savulaik pēc bakalaura grāda iegūšanas pieteicos Toronto universitātes Medicīnas fakultātē, man bija intervija, un tika smalki

izprasīts, vai es tiešām domāju kā ārste strādāt. Es tiku uzņemta, bet pēdējā brīdī tomēr pārdomāju un aizgāju uz psiholoģiju. Tajos gados bija ļoti maz sieviešu, kas studēja medicīnu. Kad vispārējās sarunās kāds man tolaik ievaicājās, ko darišu pēc studijām, es sākuma gados sacīju, ka vēlētos būt ārste. – “Tu gribi teikt – māsiņa?” mani mēģināja parlabot. Man bija jāatkārto: “Nē, ne māsiņa, bet ārste”. Lielajā Toronto Universitātē Inženierzinātņu fakultātē bija četras meitenes – trīs latvietes un viena igauņiete. Neviena – dzimusi kanādiete. Tajā sabiedrībā tieši tāpēc, ka ļaudis bija tiekušies pēc pārticības un vidusšķiras noteiktā ideāla, līdzī bija nācis 19. gadsimta angļiski viktoriāniskais priekšstats, ka respektējama, cienījama ģimene ir tāda, kurā sievai varbūt arī ir bakalaura grāds un viņa varbūt pat ar savu vīru ir iepazinusies studiju gados, bet viņa būs mājasmāte un audzinās bērnus, un uzņems viesus, un kalpos savā ziņā kā sava vīra piedēklis. Kad iebraucām Kanādā 50. gadu vidū, tad precēta sieviete bija vienkārši – *Mrs. John Smith*. Bez viņas pašas priekšvārda. Viņa bija Džona Smita kundze! To Džeinas Ostinas deviņpadsmitā gadsimta sākuma romānos arī var ļoti labi redzēt, ka sieviete iegūst savu rangu atkarībā no sava vīra līmeņa sabiedrībā. Vīrietis apprecoties var sievu padarīt par hercogieni vai karalieni, bet karaliene savu vīru par karali padarīt nevar vēl šodien.

Gunda Reire: Jūs pieminējāt kvotas. Tā nav jauna lieta. Ir valstis, kas jau ilgstoši nodarbojas ar kvotu sistēmu, lai sievietes vairāk iesaistītu politikā vai augstos administratīvos amatos, vai kopumā, lai padarītu sievietes redzamākas un dzirdamākas. Lai sieviešu līdzdalība un līderība būtu izteiktāka. Šeit, Latvijā, nekādas kvotu sistēmas nav bijis. Mēs, protams, rādītājus mērām, un statistiski Latvija nepavisam neizskatās slikti.

Vaira Viķe-Freiberga: Tieši tā.

Gunda Reire: Bet ir valstis, kas uzskata, ka sieviešu kvota ir svarīga, un tā ir jāizpilda. Ko Jūs sakāt par kvotām? Vai tā, Jūsprāt, ir laba metode?

Vaira Viķe-Freiberga: Pēc būtības man kvotu sistēma nepatīk, jo tā jau no paša sākuma pieņem, ka sieviete var tikt uzņemta zināmā profesijā vai darbā tādēļ vien, ka kvota to prasa, bet ne tādēļ, ka viņa tam ir kvalificēta. Tas ir tas vārdos neizteiktais, kas skan cauri.

Es drīzāk gribētu redzēt tādu situāciju, kādu reiz sasniedza *Wiener Philharmoniker*.¹⁶ Viņi lepojās, ka ir labākie pasaulē, smalkākais orķestris pasaulē. Tomēr joprojām, 20. gadsimtā, *Philharmoniker* bija tikai vīrieši. Kāpēc? Nu, visi taču zina, ka izcilākie mūziķi ir tikai vīrieši, ka sievietes jau nevar tādu rangu sasniegt, kādu *Wiener Philharmoniker* prasa. Līdz ar to – protams, ka viņiem nav sieviešu! Kad izsludināja konkursu, teiksim, ka meklē otro vijoli, un konkursā pie-teicās kāda sieviete, viņa tika automātiski un sistemātiski diskvalifi-cēta. Žūrija noklausās četrus kandidātus, vai, teiksim, piecus, un visa komisija, kas, protams, sastāv no orķestra vīriešiem, nospriež – nē, nē, pilnīgi droši kandidāts A spēlē labāk par kandidātu C, kas ir sieviete. Un tā tas turpinājās. Kad sāka jautāt, kāpēc tad viņiem nav sieviešu orķestrī, vai tad trūkst kvalificētu sieviešu? Jā, līdz viņu līmenim ne-esot tikušas, nav tādu. Un viņu vērtējums balstoties tikai un vienīgi uz kvalitāti, viņi neies tāpat vien uzņemt sievietes, viņi protestēja pret kvotu ideju. Viena no šādām kandidātēm, kas bija dabūjusi zemāku vērtējumu nekā uzskatīja, ka pelnījusi, protestēja. Rezultātā viņa pie-prasīja, lai noklausīšanās notiktu atkārtoti un aiz aizslietņa. Un tagad sēž komisija savos krēslos un klausās, kandidāts A ienāk aiz aizslietņa un nospēlē, tāpat B, C, D, E. Tad tie kungi spriež, kurš spēlēja visla-bāk. Un pārsteigumu pārsteigums! Tā dāma, kas agrāk tika izbrāķēta, visi saka – šis kandidāts ir manāmi labāks par tiem pārējiem. Bet tas ir tas pats kandidāts, ko viņi, raugoties un redzot sievieti, savu aizsprie-dumu vadīti, bija noraidījuši!

Redziet, kvalitātes izvērtējumam parasti tomēr klāt nāk ļoti no-pietns subjektīvais elements, un nolemt, cik cilvēks ir kvalificēts tikpat

¹⁶ Vīnes Filharmoniskais orķestris, saukts arī par Vīnes filharmonikiem, nenoliedzami jop-rojām ir viens no labākajiem orķestriem pasaulē un visciešāk saistīts ar Eiropas klasiskās mūzikas vēsturi, tradīcijām un attīstību. Vienlaikus tas ir viens no pretrunīgāk vērtētajiem orķestriem attiecībā uz dzimumu līdztiesību un aizspriedumiem pret sievietēm mūziķēm. Orķestris nepieņēma pastāvīgā darbā sievietes līdz pat 1997. gadam, daudz ilgāk nekā citi līdzīgi orķestri. Sieviešu līdzdalība joprojām orķestrī ir zema, taču tas tiek argumentēts ar faktu, ka darbā pieņemšana notiek aizklātā veidā (*blind auditions*), un dzimumu līdzsvars orķestrī ir objektīva kvalitātes novērtējuma rezultāts. Rihards Vāgners savulaik aprakstījis orķestri kā vienu no izcilākajiem pasaulē, Antons Brukners to dēvējis par “pārāko mūzikas apvienību”, Johans Brāmss sevi pieskaitīja pie “draugiem un apbrīnotājiem”, bet Gustavs Mālers sevi saredzēja saistītu ar orķestri ar “mūzikas mākslas saitēm”.

objektīvā veidā, kā tas bija iespējams mūziķiem, ne vienmēr ir iespējams, taču uz to, manuprāt, vajadzētu tiekties. Pēc iespējas katrā profesijā mēģināt atrast objektīvus kritērijus, kas uz visiem kandidātiem attiektos vienādi. Taču sabiedrībā iegūtie un izveidotie aizspriedumi bieži darbojas neapzināti. Tie kungi, kas teica, ka sieviete spēlēja slīktāk, viņi varbūt neapjēdza, ka viņi saka to tāpēc, ka viņi redz brunčus, nevis bikses.

Gunda Reire: Jā, tā var būt. Var būt nerakstīta vai pat rakstīta vienošanās, bet var arī būt dziļi un neapzināti aizspriedumi.

Vaira Viķe-Freiberga: Tik dziļa pārlicība, ka viņš subjektīvi jau dzird citādāk! Bet aizliec visus aiz aizslietņa, un nu viņi spēj spriest objektīvi, jo vairs nav nekā cita, pēc kā vadīties.

Bet ar kvotām ir tā. Norvēģi sāka ar kvotām un saka, ka tas viņiem darbojas. Vācijā es vairākkārt uzrunāju sieviešu grupas, kas mani bija ieaicinājušas, kas oficiāli cīnījās, lai likumdošanā tiktu ieviesta prasība pēc kvotām tādu firmu, kas saņem lielus valsts pasūtījumus, vadības sastāvā. Citās, pilnīgi privātās firmās, nevienam principā nav tiesību iejaukties, bet tām firmām, kam ir lieli publiskie pasūtījumi no pilsētas, federālās zemes vai valsts, jābūt zināmam procentam sieviešu augstākajā pārvaldē, valdes vai padomes locekļu skaitā. Firmu akcionāri ir arī sievietes, arī pensionāres liek savu naudiņu un pērk akcijas, bet atkal aizspriedumi – augstā postenī atbildīgs var būt tikai vīrietis. Pieprasīt, lai šādas firmas pārkāpj pāri saviem aizspriedumiem un pieļauj sievietes vadītājas, ir solis taisnīguma virzienā. Te varbūt nav lieki atgādināt, ka lielfirmas, kam ir sievietes valdēs, caurmērā gūst augstāku peļņu par tām, kuru valdēs ir vīrieši vien.

Bet es varu arī citu piemēru minēt, no Ugandas, kur teorētiski tika ieviestas kvotas, lai zināms procents sieviešu varētu kļūt parlamentārietes. Joveri Museveni jau tuvosies četrdesmit gadu, kopš viņš ir prezidents, un viņš valda, balstoties uz Ugandas cilšu vadoņiem, kas, protams, ir ļoti tradicionāli un uzskata, ka tikai vīrieši var valdīt. Un kāds ir viņu rezultāts? Sievietes? Jā. Ir pārstāvētas, konstitūcijā ir ierakstīts, un ļoti skaisti izklausās. Bet, runājot ar šīm sievietēm (Madrides klubs tur bija vairākās misijās, un es biju noslēdzošajā misijā), viņas sūdzējās, ka uz sievietēm parlamentārietēm attiecas pilnīgi cits ievēlēšanas

veids. Viņām ir vajadzīga vietējā vadoņa piekrišana un no viņām tiek sagaidīts, ka viņas atbalstīs pastāvošo varu. Viņām arī netiek piešķirti tie paši līdzekļi, kas katram kandidātam pēc likuma pienākas, lai pirms vēlēšanām varētu apbraukāt un uzrunāt tautu. Sievietēm tādi līdzekļi nav piešķirti. Tātad viņas nevar balstīties uz savu popularitāti, savu kontaktu ar tautu, bet tikai uz vietējās varas patriarhālajiem vadoņiem, kas no viņām prasa, lai viņas atstāj savas organizācijas (daudzas ir bijušas aktīvas sieviešu organizācijās), lai atbalsta pastāvošo iekārtu un būtībā turpina uzturēt dažāda veida nevienlīdzību un netaisnību.

Gunda Reire: Tā ir butaforija.

Vaira Viķe-Freiberga: Jā. Tikai šķietamība, bet ne realitāte.

Gunda Reire: Mēdz teikt, ka ārpolitika un drošības politika, atšķirībā, piemēram, no izglītības jomas, sociālās jomas vai pat parlamenta, ir vīriešu klubs. Ja uz šīm jomām lūkojamies Latvijā, tad tajās aktīvu sieviešu lideru tiešām nav ļoti daudz. Kā Jums šķiet – tā ir tāda sagādīšanās vai tomēr ir mūri uzcelti?

Vaira Viķe-Freiberga: Es uzskatu, ka sievietes tikai pamazām iespraucas itin visos valdības līmeņos, sākot ar ministrēm. Te var raudzīties statistiku un vēstures datus, sazīmēt liknes un procentus. To būtu, starp citu, vērtīgi izdarīt. Kas pasaulē bija pirmās sievietes ministres? Izglītības, labklājības, dažreiz veselības, bet aizsardzības vai ārlietu noteikti ne. Es jau minēju, cik ļoti establišments Kanādā centās bremsēt sieviešu ienākšanu medicīnā. Tas pats notika visās zemēs ar visām labi atalgotām profesijām. Tomēr ar gadiem tas uzlabojās. Valdībās tas pats. Sāk viena, tad otra, trešā, un pasaulē kopumā sieviešu skaits augstākajos valsts amatos lēnām, bet regulāri pieaug. Taču līdz dzimumu vienlīdzībai te vēl ir ļoti tālu. Mana kolēģe Madrides klubā Kima Kempbela¹⁷ bija pirmā sieviete aizsardzības ministre Kanādā, tad mazāk nekā pusgadu pirmā – un arī pēdējā – sieviete Ministru prezidente. Francijai vēl nekad nav bijusi ne Prezidente, ne Ministru prezidente. Mūsdienās Urzula fon der Leiena bija Vācijas aizsardzības ministre, bet tagad jau vēl augstākā amatā. Vācijas kanclere Angela Merkele ilgus gadus ir

¹⁷ Kima Kempbela (*Kim Campbell*) 1993. gadā kļuva par pirmo sievieti Premjerministri Kanādā, pirms tam pildot dažādu citu ministru posteņus. Pēc tam viņa kļuva par pirmo sievieti, kas ieņēma Kanādas tieslietu ministra un nacionālās aizsardzības ministra posteņus.

noteikusi politisko toni ne savā zemē vien. Ir tātad spilgti piemēri tam, ka vismaz principā dzimumu barjera ir pārvarēta.

Gunda Reire: Tomēr tā pastāvēja. Kā Jums šķiet, vai arī Latvijā šī barjera ir nojaukta un ieeja drošības un ārlietu jomās ir balstīta uz profesionalitātes pamata?

Vaira Viķe-Freiberga: Es domāju, ka katrā ministrijā ir sava kultūra. Un šī ministriju iekšējā kultūra ļoti bieži turas pie ļoti sīkstām tradīcijām. Visur, kur sievietes ir ieguvušas līdztiesību, tā tomēr ir bijusi zināma cīņa. Taču, kad barjera ir pārlauzta vai pārkāpta, tad nākošajām kļūst vieglāk. Latvijā sievietes vispirms iekaroja Saeimas priekšsēdētājas, tad prezidentes, un tikai tad ārlietu un aizsardzības ministru posteņus. Tad nāca sieviete Ministru prezidente, un tagad Latvijai ir bijis pilns komplekts. Tas viss tomēr noticis gadu desmitu garumā. Man spilgtā atmiņā palikusi kādreizējā Kanādas galvaspilsētas Otavas mērs Šarlote Vitona.¹⁸ Viņa bija pirmā sieviete mērs Kanādā, un žurnālists viņai jautā: “Kā tas ir – būt sievietei mēram? Vai tad nav tā, ka, lai sieviete tiktu augstā amatā, viņai ir jābūt labākai par vīrieti?” Man vienmēr ir patikusi viņas atbilde: “Jā, protams, sievietei ir jābūt divreiz labākai. Par laimi, tas nav grūti!”

Gunda Reire: Jūs šīs sarunas laikā esat minējusi vairākas sievietes, kuras ir pirmās kādā jomā. Jāsaka, ka šāds tituls pienākas arī Jums pašai. Jūs 1999. gadā kļūvāt par pirmo sievieti prezidenti ne tikai Latvijā, bet Centrālajā un Austrumeiropā kopumā. Jūs arī minējāt, un tā ir liela lieta, ka vienmēr ir kāda sieviete, kas nojauc barjeru, un tad nākamajām ir vieglāk. Vai Jūs savā dzīvē esat jutusies kā ceļa laužēja, kā tāda, ka spēj padrupināt aizspriedumus, pārbīdīt robežas? Jūs pati to skaļi neafišējat, bet, ja seko līdzī Jūsu aktivitātēm, redzams, ka Jūs sievietes ārkārtīgi atbalstāt.

Vaira Viķe-Freiberga: Saskaroties ar aizspriedumiem, tāpat kā ļaunu aprunāšanu vai ko tamlīdzīgu, es domāju, ka labākā atbilde ir veiksmē. Ja kāds saka – principā tu to nevari, tad vajag parādīt, ka tu to vari, un ar uzviju! Mazs piemērs: kad nonācām Marokas laukos un

¹⁸ Šarlote Elizabete Vitona (*Charlotte Elizabeth Whitton*, 1896–1975) bija kanādiešu feministe, divreiz – Otavas mērs.

ar draudzīgas tulces palīdzību aizgāju pieteikties vietējā franču skoliņā, skolotāja jautāja, vai šis bērns runā franciski. Nē, nerunā. Skolotāja tad paziņoja, ka “kurlmēmu” bērnu nevar savā skolā uzņemt, jau tagad esot par grūtu vienā telpā ar visiem pamatskolas līmeņiem tikt galā. Par laimi, tulce apsolīja man dot privātstundas, un pēc trīs mēnešiem es šai vienistabas skoliņā biju labākā skolniece. Tā bija mana, tā teikt, atmaksa. Vai mans pierādījums, ka ne kurls, ne mēms, bet tikpat labs un labāks.

Gunda Reire: Sasist viņus ar savu veiksmi!

Vaira Viķe-Freiberga: Jā! Galvenokārt atcerēties – tas attiecas uz jebkāda veida aizspriedumiem, vai tie būtu dzimuma, vecuma, tautības, ticības, rases, sabiedriskās šķiras, veselības stāvokļa vai vienalga kāda iemesla dēļ izrādīti.